

KOPIARZ DOKUMENTÓW KLASZTORU CYSTERSÓW
W PELPLINIE Z LAT 1418–1421

W Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie znajduje się pergaminowy rękopis o wymiarach 23×15×3,5 cm, zawierający głównie odpisy dokumentów z lat 1258–1425, które wystawiono dla cystersów pelplińskich, a także krótkie regesty innych dyplomów przechowywanych wówczas w klasztorze¹. Kodeks ten oprawny jest obecnie w bardzo sztywną tekturę lub deskę obciągniętą czarną, miejscami wytartą skórą. Wyklejki wykonano z dziewiętnastowiecznego papieru. Na grzbiecie znajdują się dwie papierowe nalepki: na górze z aktualną sygnaturą — 155, na dole zaś z wcześniejszą — 226. Nalepka dolna została naklejona na inną, na której znajdowała się chyba pierwsza sygnatura: V, H. d. 16. Wpisano ją również na k. Iv. Do zmiany sygnatury doszło na początku lat siedemdziesiątych XIX w.² Pierwotnie rękopis oprawny był w pergamin, który został naklejony na późniejszą oprawę. Wewnętrzna strona wcześniejszej okładki, zabarwiona na kolor żółty, jest obecnie nieco zniszczona i poplamiona. Na górze wpisano ręką szesnastowieczną, czarnym atramentem, nadany mu wówczas tytuł: „LIBER SECUNDUS privilegium monasterii”. Na dole znajduje się figura geometryczna wyrysowana piórkiem (czworokąt), oraz okrągła pieczęć z napisem: Archiwum Diecezji Chełmińskiej Pelplin.

Kodeks liczy 93 karty z zaznaczonymi marginesami, z których pierwsze dziesięć (I–X) foliowane są cyframi rzymskimi, czarnym atramentem, ręką dziewiętnastowieczną, pozostałe zaś cyframi arabskimi, ale ręką wcześniejszą, zapewne z XVII w. Dwie ostatnie karty pozostały czyste. Rękopis pisany jest czarnym atramentem, prawie

¹ Skrótowy opis rękopisu podał E. Strehlke, *Doberan und Neu-Doberan (Pelplin)*, „*Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde*” 34: 1869 s. 23–24.

² Podczas gdy E. Strehlke, *dz. cyt.*, s. 23 podaje pierwszą sygnaturę, to S. Kujot, *Opactwo pelplińskie*, Pelplin 1875 s. III zna już drugą.

w całości jedną ręką. Dukt pisma, które należy zakwalifikować jako teksturę, jest bardzo staranny. Dokumenty zaczynają się inicjałami wyrysowanymi czerwonym, a niekiedy niebieskim inkaustem³. Tekst każdego dyplomu poprzedzony jest krótkim tytułem pisanym czerwonym atramentem.

W bliżej nieznanych okolicznościach, zapewne w pierwszej połowie XIX w., wycięto z kopiarusza 9 kart: 17–21, 43–44, 77–78. Pięć pierwszych znalazło się w archiwum królewieckim. Na ich podstawie T. Hirsch opublikował w pierwszym tomie *Scriptores rerum Prussicarum* krótką narrację o założeniu opactwa w Pogódkach, zatytułowaną *Monumentorum foundationis monasterii Pelplinensis fragmentum*⁴. W oparciu o lepszą kopię zawartą w nekrologu pelplińskim źródło to opublikowali Ernst Strehlke⁵ i Wojciech Kętrzyński⁶. Część wyciętych kart na żądanie biskupa chełmińskiego zwrócono do Pelplina jeszcze w XIX w. Nie znalazły się już karty 77, 78. Zostały one jednak odpisane przez Ernsta Strehlke na podstawie innego kopiarza pelplińskiego z XV w., przechowywanego do ostatniej wojny w Bibliotece Miejskiej w Gdańsku (obecnie Biblioteka Gdańska PAN)⁷.

Wspomniany kopiarz był dobrze znany dziewiętnastowiecznym badaczom. Po raz pierwszy opisał go pobieżnie Ernst Strehlke w pracy *Doberan und Neu Doberan*⁸. Znali go i wykorzystali autorzy monografii klasztoru pelplińskiego: Stanisław Kujot, Romuald Frydrychowicz, Paul Westphal⁹. Materiał dyplomatyczny z XIII w. opubliko-

³ Od strony paleograficznej omawiany kopiarz bardzo zbliżony jest do innego kodeksu pelplińskiego, tzw. „Liber usuum” powstałego w klasztorze w pocz. XV w. Zob. przyp. 32.

⁴ *Monumentorum foundationis monasterii Pelplinensis fragmentum*, hrsg. von T. Hirsch, w: *Scriptores rerum Prussicarum*, Leipzig 1861 s. 809–812.

⁵ E. Strehlke, dz. cyt., s. 51–54 (Fundatio ecclesie Samburiensis).

⁶ *Liber mortuorum monasterii Pelplinensis ordinis-cisterciensis*, wyd. W. Kętrzyński, w: *Monumenta Poloniae historica*, t. 4, Lwów 1884 s. 59–61.

⁷ Odpis E. Strehlkego wklejono na miejsce wyciętych kart. Odnośnie do zaginionego kopiarza gdańskiego zob. *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 2: *Handschriften zur Geschichte Danzigs*, hrsg. von O. Günter, Danzig 1903, Ms. 1356; S. Kujot, dz. cyt., s. III; K. Kasiske, *Das deutsche Siedelwerk des Mittelalters in Pommerellen*, Königsberg 1938 s. 18.

⁸ Zob. przyp. 1.

⁹ S. Kujot, dz. cyt. s. III–IV; R. Frydrychowicz, *Geschichte der Cistercienserabtei Pelplin und ihre Bau- und Kunstdenkmäler*, Düsseldorf (1905) s. XVI; P. Westphal, *Ein ehemaliges Klosterterritorium in Pommerellen*, Danzig 1905 s. 9; zob. też J. Kaufmann, *Die Archive in Pelplin*, „Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins” 16:1917 nr 3 s. 46.

wał w całości Max Perlbach w „*Pommerellisches Urkundenbuch*”¹⁰. Ponadto jeden dokument z 1321 r. został wydany w kodeksie dyplomatycznym Pomorza Zachodniego¹¹.

Zastanawia jednak fakt, że prezentowany kopiarz zniknął z obiegu naukowego po I wojnie światowej. Pominęli go wydawcy drugiego tomu „*Preussisches Urkundenbuch*” — Max Hein, Erich Maschke. Być może przyczyna tkwiła w tym, że dysponowali oni wówczas zbiorem oryginalnych dokumentów pelplińskich, przechowywanych w archiwum gdańskim. W uzupełnieniu wykorzystywali oni jedynie odpisy z siedemnastowiecznego kopiarza przywilejów pelplińskich, sporządzone przez Paula Panske¹². Wydawcy kolejnych tomów kodeksu dyplomatycznego państwa krzyżackiego, Hans Koeppen i Klaus Conrad, również po niego nie sięgnęli¹³. W ten sposób pominięto całkowicie kilka dokumentów, a kilka innych opublikowano w oparciu o późniejszą podstawę¹⁴.

Interesująco przedstawia się układ treści omawianego kopiarza. Na kartach Iv–II znajduje się wpis dotyczący zwolnienia klasztoru ze specjalnej opłaty (kontrybucji), uzyskanego na kapitule generalnej w Paryżu w 1410 r.¹⁵ Następnie (k. III–X) umieszczono spis zawartości kodeksu zatytułowany „*Registrum Privilegiorum Monasterii*” zawierający oznaczone numerami regesty wpisanych dokumentów. Zastosowany przy ich wpisywaniu schemat rzeczowo–chronolo-

¹⁰ *Pommerellisches Urkundenbuch*, bearb. von Max Perlbach, Danzig 1882 (dalej cyt. PomUrkb).

¹¹ *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 6. bearb. von O. Heinemann, Stettin 1907 nr 3488.

¹² *Preussisches Urkundenbuch* (dalej cyt. PrUrkb), Bd. 2 (1309–1335), hrsg. von M. Hein, E. Maschke, Königsberg (Pr.) 1939 nr 47, 76, 818.

¹³ *Tamże*, Bd. 3–6, 1. hrsg. von H. Koeppen, K. Conrad, Königsberg–Marburg 1944–1986.

¹⁴ Chodzi tutaj o dokumenty: wielkiego mistrza Karola z Trewiru z 10 marca 1314 r., komtura gniewskiego Henryka Buchholza z 1 marca 1315 r., wójta tczewskiego Bernarda von Ellede z 1 października 1352 r., biskupa kujawskiego Macieja z 17 marca 1355 r. oraz wielkiego mistrza Winryka von Knipröde z 12 kwietnia 1353 r., 28 października 1360 r., 27 marca 1368 r., 25 czerwca 1375 r. i 16 czerwca 1382 r. Publikacja pełnych tekstów tych dyplomów w przygotowaniu.

¹⁵ Informację o tym zwolnieniu zawiera też kronika klasztorna zachowana w dziale rękopisów Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie (dalej cyt. Kronika), sygn. 421–422 (622–623), t. 1 k. 84–85. O kronice tej ostatnio K. Bruski, *Nazwa Kaszuby w Kronice Pelplińskiej i w innych źródłach wschodniopomorskich z XVI i XVII wieku*, w: *Antropologia Kaszub i Pomorza. Materiały z II seminarium, które odbyło się w maju 1990 r. w Gdańsku*, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk 1991 s. 107 nn., oraz przyp. 11.

giczny odpowiada kolejności w części podstawowej rękopisu. Interesujące jest, że w obrębie „Registrum” (k. IIIv–IV) umieszczono dwie zapiski o charakterze rocznikarskim dotyczące przybycia konwentu do Pogódek (1267), a następnie przeniesienia do Pelplina (1276), które nie są oznaczone numerami. W rejestrze znajdują się również krótkie notatki o dokumentach niższej rangi (zeznania, oświadczenia, poświadczenia, opisy granic), które pisarz opatrzył uwagą *in bursa* lub *bursa*. Powtórzono je w części podstawowej kopiarza.

Po „Registrum” następują dokumenty wpisane *in extenso*. Pierwszą grupę stanowią dokumenty dostojników duchownych: papieży, kardynałów, arcybiskupa gnieźnieńskiego Mikołaja Trąby, opata Jana z Citaux¹⁶. Poza trzema pierwszymi bullami z XIII–XIV w.¹⁷, są to wszystkie dokumenty wystawione podczas soboru w Konstancji¹⁸. Najpóźniejszymi z nich są dwie bulle Marcina V z 7 marca 1418 r.

Następna grupa to dokumenty biskupów wrocławskich ułożone w porządku chronologicznym (1301–1355), a dotyczące kwestii dziesięcin biskupich z dóbr klasztornych¹⁹.

Kolejną grupę rozpoczyna „Monumentum foundationis”, po którym następują dokumenty książąt pomorskich (Sambora II, Mściwoja II, Świętopełka, Władysława Łokietka)²⁰. W tej części umieszczono krótkie noty o dyplomach znajdujących się ówczesnie w klasztorze, obecnie nie znanych²¹.

Dalej następują trzy dokumenty królów czeskich, Wacława II i III²².

Kolejną, piątą już grupę tworzą dokumenty wielkich mistrzów zakonu krzyżackiego²³. Jeden z nich – nadanie klasztorowi prawa rybołówstwa w rowach wsi Czatkowy z 1385 r. – został wydrapany. Ostatnim z nich jest dyplom wielkiego mistrza Michała Kuchmeistera dotyczący nadania wsi Narkowy, wystawiony w Gniewie dn. 16 stycznia 1418 r. Poniżej, drugą ręką, wpisano jeszcze jeden dokument dotyczący tej sprawy, wystawiony w Pelplinie dn. 25 maja 1419 r.

¹⁶ Nr 1–13 k. 1 v–12 v.

¹⁷ PomUrkb nr 459; PrUrkb 2 nr 284, 304.

¹⁸ Zob. Kronika 1 s. 88, 91, 93.

¹⁹ Nr 14–18, k. 13–16 v, opublikowane w PomUrkb nr 188, 355, 600, 601 oraz w PrUrkb 5 nr 313 (regist).

²⁰ Nr 19–37, k. 17–39 v; Zob. PomUrkb nr 171, 172, 173, 182, 184, 237, 262, 277, 282, 293, 317, 381, 485, 492, 501, 503, 517, 649.

²¹ Pięć z nich publikuje M. Perlbach, zob. PomUrkb s. XII.

²² Nr 38–40, k. 40–42 v; Zob. PomUrkb nr 612, 613, 636.

²³ Nr 41–80, k. 43–66. Część z nich opublikowano z oryginałów przechowywanych do ostatniej wojny w archiwum gdańskim lub też z odpisów P. Pansego; PrUrkb 2, nr 47, 67, 75, 76, 818, 817; PrUrkb 3 nr 486.

przez rycerzy Jana i Dytryka z Frący. Dodajmy, że poprzedzający go tytuł, a także jego regest na początku kopiariusza został wykonany ręką pierwszą. Stąd wniosek, że „Registrum” (k. III–X) powstało po wpisaniu dokumentów w głównej części rękopisu.

Na ostatnią grupę²⁴ składają się: dokument Piotra Święcy z 1321 r.²⁵, a dalej dokumenty komturów gniewskich²⁶, wójta tczewskiego i rady miejskiej Tczewa (ostatni z 1388 r.).

Następnie wpisano krótkie informacje o posiadanych (*in bursa*) dyplomach mniejszej wagi odnoszących się do spraw majątkowych, a także ciekawy opis pierwotnego położenia siedliska jednej ze wsi klasztornych (Koźmina), która przeszła reorganizację w połowie XIV w. Później następuje wykaz bull papieskich dla zakonu cysterskiego transumowanych przez biskupa Auxerre i oficjała paryskiego w 1410 r. dla szafarza pelplińskiego Jana Skotera (k. 71v–73)²⁷.

Po tym wykazie wpisano dokument wielkiego mistrza Michała Kuchmeistera, wystawiony w Pelplinie w dniu 15 czerwca 1421 r. (k. 73v–76). Ma on charakter generalnego uregulowania wszystkich spornych spraw między cystersami a zakonem krzyżackim. Został on wpisany inną (trzecią) ręką i też wpisała jego regest na k. Xv. Na samym końcu kodeksu są cztery dokumenty z 1425 r., dotyczące sprzedaży klasztorowi przez burmistrza Gerharda von der Beke spichlerza w Gdańsku oraz dokument gniewskiego komtura zamkowego z 1386 r., regulujący odprowadzanie wody przez wsie Niziny Walichnowskiej (k. 77–81). Tych pięciu dyplomów nie odnotowano już w „Registrum”.

Różnice paleograficzne, a zwłaszcza układ treści dają nam możliwość dość dokładnego ustalenia czasu powstania kopiarza. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę, że dokument wielkiego mistrza Michała Kuchmeistera z 15 czerwca 1421 r. nie został już wpisany w grupie dokumentów wielkich mistrzów (grupa V), ale dopiero po wykazie bull papieskich transumowanych w 1410 r. Co więcej, zarówno w podstawowej części kopiarza, jak też w „Registrum” został wpisany inną (trzecią) ręką. Stąd wniosek, że kopiarz ten powstał przed połową 1421 r.

Z dokumentów wpisanych ręką pierwszą najpóźniejsze są dwie bulle Marcina V z 7 marca 1418 r. Z informacji zawartej w późniejszej kronice klasztornej z XVII w. wiadomo, że dokumenty te

²⁴ Nr 82–88, k. 66 v–71.

²⁵ Zob. przyp. 11.

²⁶ PrUrkb 2 nr 259, 260, 301.

²⁷ Zob. Kronika 1 s. 83–84.

uzyskał przebywający na soborze w Konstancji szafarz pelpliński Jan Skoter²⁸. Sobór zakończył się w kwietniu tego roku. Wynika stąd, że tworzenie kodeksu mogło nastąpić dopiero po powrocie Skotera do Pelplina, to znaczy najwcześniej około połowy 1418 r.

Czas powstania można spróbować uściślić jeszcze dokładniej. Ponieważ wspomniany już dokument Jana i Dytryka z Frący z 25 maja 1419 r. został wpisany w grupie dokumentów wielkich mistrzów, a nie w grupie ostatniej, można wnosić, że podstawowy zrab kopiarza powstał przed tą datą. Dopiero później sporządzono „Registrum”, to znaczy po 25 maja 1419 r., a przed 15 czerwca 1421 r. Wniosek taki wypływa z faktu, że w „Registrum” regest dyplomu rycerzy z Frący umieszczono we właściwym miejscu, a nie dopisano na końcu. Dodajmy tylko, że możliwe są i inne rozwiązania, ale to uważamy za najbardziej prawdopodobne. Prowadzenia kopiarza zaprzestano po wpisaniu czterech dokumentów z 1425 r.

Należy zwrócić uwagę, że prezentowany kodeks nie jest jedynym wytworem pelplińskiego skryptorium z początków XV w. Do ostatniej wojny światowej istniał jeszcze wspomniany już drugi kopiarz z tego okresu, który zawierał dokumenty wystawione przez opatów pelplińskich. Nosił on tytuł „Registrum bonorum et redituum monasterii Pelplinensis”, i był przechowywany do ostatniej wojny w Bibliotece Miejskiej w Gdańsku. Siedemnastowieczny kronikarz pelpliński określa go jako „Metrica subditorum”. Według opinii S. Kujota, zawierał on głównie przywileje lokacyjne wsi, kontrakty na karczmy i młyny, wykazy czynszów, inne zapiski o treści gospodarczej, a nawet przepisy kulinarne²⁹. Można tu zwrócić uwagę na pewną analogię z krzyżackimi źródłami skarbowo-gospodarczymi z tego okresu. W komturstwach również prowadzono księgi przywilejów (*Handfestenbücher*), czy wykazy czynszów (*Zinsbücher*)³⁰.

Zwróćmy uwagę na jeszcze inne kodeksy z tego okresu. W 1402 r., sporządzona (odnowiona) została księga zmarłych braci, konwersów i dobroczyńców³¹. W 1409 r. cysters pelpliński Mikołaj Junge ukończył tzw. „Liber usuum”, zawierający regułę i postanowienia kapituły generalnej odnoszące się do klasztoru pelplińskiego³².

Od około 1425 r. działał w klasztorze Piotr Bielczyc z Pucka, póź-

²⁸ Zob. przyp. 18.

²⁹ Zob. przyp. 7.

³⁰ Zob. K. Kasiske, *dz. cyt.*, s. 12 nn.

³¹ Zob. przyp. 6.

³² Biblioteka Seminarium Duchownego w Pelplinie, *Dział rękopisów*, sygn. 98/206/. Zob. też *Kronika* 1 s. 81.

niejszy opat. Znany był on jako kopista i autor kazań, z których jeden tom zachował się do dziś³³.

Należy zwrócić uwagę, że ta ożywiona działalność skryptorium pelplińskiego przypada na okres rządów opackich Piotra Hönigfelda (1402–1436). Jego zasługi w tym zakresie mocno podkreśla siedemnastowieczna kronika klasztorna. Wspomina ona i o innych księgach powstałych w jego czasach, m. in. dwutomowy katalog mnichów i jakąś księgę gospodarczą³⁴.

Z powyższych uwag wypływa wniosek o stosunkowo dobrym stanie zachowania rękopiśmiennej spuścizny cystersów pelplińskich. Daje to możliwość w miarę wszechstronnych badań nad funkcjonowaniem skryptorium klasztornego.

KLEMENS BRUSKI, WIESŁAW DŁUGOKĘCKI

THE 15 TH CENTURY COPY BOOK OF THE CISTERCIAN ABBAY AT PELPLIN Summary

The MS collection of the RC Higher Seminary at Pelplin includes a 15th century copy book of documents addressed to the Cistercian convent at Pelplin in Pomorze Gdańskie (Pomerellen). As a source of extremely valuable material it was used by a number of 19th century students of West Prussian documents and the history of Pelplin Abbey, e. g. E. Strehlke, M. Perlbach, S. Kujot and R. Frydrychowicz. Quite surprisingly the Copy Book has received hardly any attention since 1918. It was ignored even by the editors of the successive volumes of the *Preussisches Urkundenbuch*.

The idea of the Copy Book was undoubtedly connected with the participation of Jan Skoter, the Pelplin's *cellarius*, in the Council of Konstanz. In 1417–18, he managed to obtain a number of documents for his convent from various church dignitaries, including four bullae from Pope Martin V. Copies of those documents formed the basis of the Copy Book. The subsequent items were entered in chronological order. They included a succession of charters issued by the Bishops of Włocławek, Polish kings, Pomeranian dukes and Grand Masters of the Teutonic Order. A study of the order of entries and palaeographic evidence suggests that the Copy Book was written in the years 1418–1421, probably at the end of 1418 and the beginning of 1419. In any case, the compilation of the Copy Book falls within the rule of Abbot Peter Honigfeld

³³ Biblioteka Seminarium Duchownego w Pelplinie. *Dział rękopisów*, sygn. 247/53/. O Piotrze ostatnio K. Bruski, *Bielczyc Piotr; Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 1, Gdańsk 1992 s. 99.

³⁴ *Kronika* 1 s. 110.

(1402-37), who had a number of liturgical and economic books copied in the Pelplin scriptorium. From the palaeographic point of view the Copy Book has many affinities with *Liber usuum*, written in 1409 by the Pelplin monk Nicolaus Junge.

Translated by Andrzej Branny